

СТАТТІ

УДК 1:316.6

Кравченко Галина, Шаповалова Наталія

ПОНЯТТЯ ІДЕНТИЧНОСТІ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРИ

У статті розглядається одне з базових у філософії, психології, соціології понять – ідентичність. Уточнюється семантика й структура поняття «ідентичність», встановлюється його співвідношення з іншими – семантично близькими, але не тотожними, окреслюється можливість дослідження ідентичності у межах різних культурних ідеальних моделей.

Ключові слова: ідентичність, самосвідомість, Я-концепція, національна ідентичність, етнічна самосвідомість.

Кравченко Г., Шаповалова Н.

ПОНЯТИЕ ИДЕНТИЧНОСТИ: ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ НАУЧНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье рассматривается одно из базовых в философии, психологии, социологии понятий – идентичность. Уточняется семантика и структура понятия «идентичность», устанавливается его соотношение с другими семантически близкими, но не тождественными, очерчивается возможность исследования идентичности в рамках различных культурных идеальных моделей.

Ключевые слова: идентичность, самосознание, Я-концепция, национальная идентичность, этническое самосознание.

Kravchenko G., Shapovalova N.

THE CONCEPT OF IDENTITY: THE PROBLEM OF DEFINITION IN THE MODERN SCIENTIFIC SPACE

The article considers one of the basic philosophy, psychology, sociology concepts – identity. Specifies the semantics and structure of the concept of «identity» is set to its correlation with other semantically similar, but not

identical, outlines the possibility of the study of identity within different cultural ideal models.

Key words: *identity, self-awareness, self-concept, national identity, ethnic identity.*

Поняття ідентичності – одне з базових у філософії, психології, соціології, – протягом останніх десятиліть усе активніше використовується в контексті культурологічних досліджень, у зв'язку зі спробами глибокого і всебічного осмислення соціокультурних явищ. Водночас існують певні розбіжності в трактуванні цього поняття науковцями, про що свідчить семантична варіативність терміна «ідентичність» у різних наукових джерелах. З огляду на це, виникає потреба уточнення семантики й структури поняття «ідентичність», встановлення його співвідношення з іншими – семантично близькими, але не тотожними. У сучасному глобалізованому світі, в умовах зростання етнічної / національної самосвідомості, відродження і взаємодії етнічних культур, ускладнення міжетнічних / міжнаціональних відносин особливо актуальним є усвідомлення таких аспектів ідентичності, як ідентичність етнічна й національна, і, відповідно, дослідження проблематики етнічної / національної ідентичності. **Метою** наукового пошуку є з'ясування семантики й структури поняття «ідентичність» у контексті сучасних наукових теорій. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1. Аналіз обґрунтованих у сучасному науковому просторі базових концепцій ідентичності. 2. Зіставлення семантичної специфіки терміна «ідентичність» з погляду філософії, соціології, психології, культурології. 3. Уточнення поняття «ідентичність» (та співвідносних із ним) у контексті культурологічних / соціокультурологічних / етнокультурологічних досліджень. **Наукова новизна** зумовлена недостатнім рівнем теоретичного осмислення поняття «ідентичність» у сучасній науці.

Як відомо, поняття ідентичності було закладено в рамках психоаналітичної теорії. Водночас наукове осмислення проблем ідентичності було продовжено в рамках когнітивізму й символічного інтеракціонізму [1, с. 131–143]. Одним із перших поняття «ідентичність» використовує Е. Еріксон у своїй епігенетичній теорії розвитку особистості, виділяючи у її структурі «групову ідентичність» та «егоідентичність» [9]. Згідно з цією теорією, групова ідентичність дитини формується завдяки тому, що з перших днів життя її виховання орієнтоване на включення до певної соціальної групи й

вироблення притаманного цій групі світовідчуття. Егоїдентичність розглядається Е. Еріксоном як така, що формується в індивіда паралельно з груповою ідентичністю і, незважаючи на зміни, що відбуваються з людиною в процесі її зростання й розвитку, забезпечує відчуття стійкості й безперервності свого «Я». Іншими словами, егоїдентичність розглядається автором як цілісність особистості, формування якої відбувається протягом усього життя людини. Варто зауважити, що Е. Еріксон виділяє також у структурі ідентичності окремий елемент – «почуття ідентичності», тобто «відчуття особистої totoжності й історичної безперервності особистості», що реалізується на рівні її індивідуального досвіду [1, с. 131–143].

Положення про наявність двох аспектів ідентичності досить переконливо обґрунтовано в теорії соціальної ідентичності Х. Теджфела й Дж. Тернера. Згідно з цією теорією, ідентичність постає як когнітивна система, яка являє собою біполярний континуум, полюсами якого є особистісна й соціальна ідентичності [1, с. 131–143]. На думку Г. Брейкуелл, структура ідентичності розвивається протягом усього життя людини відповідно до змін соціального контексту. Отже, особистісна ідентичність вважається вторинною щодо соціальної, є її «продуктом», але, будучи сформованою, може активно впливати на неї. Можна погодитися з твердженням, що еволюція ідентичності людини – це процес безперервного діалектичного взаємовпливу особистісної й соціальної ідентичності протягом усього життя [1, с. 20].

Розглядаючи психологічні концепції ідентичності, зауважимо, що на сьогодні в науковій літературі не існує чіткого розмежування понять «ідентичність», «самосвідомість», «Я-концепція», «Я-образ». Різні автори трактують ці поняття відповідно до власного розуміння заявленої проблематики, однак переважно визначають «Я-концепцію» і самосвідомість як сукупність особистих уявлень про себе, образів «Я», самооцінок [2]. Ідентичність же, або «Я», розглядається як феномен, який інтегрує ці самооцінки, як певний стрижень, на який «нанизуються» особисті уявлення про себе, й водночас – як «регулятивне начало, інстанція, що забезпечує не тільки цілісність і узгодженість уявлень про себе, але й цілісність, послідовність поведінки» [5].

Аналізуючи структуру ідентичності, Н. В. Антонова й М. С. Одинцова, спираючись на праці інших дослідників, зокрема Н. Л. Іванової, виділяють такі компоненти: змістовий (когнітивний), ціннісно-мотиваційний, оцінний [2]. У працях Н. Л. Іванової

соціальна ідентичність постає як соціально й культурно зумовлений компонент особистості. Цілком слушними є міркування дослідниці щодо стійких зв'язків між компонентами ідентичності, які забезпечують її цілісність і тотожність самій собі [6, с.14].

Етнічна ідентичність переважно розглядається науковцями як складова соціальної ідентичності особистості [3]. Проблема етнічного самовизначення індивіда як на індивідуально-особистісному рівні, так і на рівні групи є однією з центральних у сучасних етнопсихологічних дослідженнях. Вивчення процесів формування й трансформацій етнічної ідентичності сьогодні спрямовується у сферу соціологічних / етносоціологічних, етнологічних, культурологічних / етнокulturологічних досліджень. Поняття етнічної ідентичності розглядається у співвідношенні з поняттями «етнічність», «етнос», «етнічне» в різних методологічних концепціях. З огляду на це вважаємо за доцільне розглядати поняття етнічної ідентичності в міждисциплінарному аспекті: із залученням даних етнології, антропології, психології / етнопсихології, соціології / етносоціології.

Нерідко поняття «етнічна ідентичність» і «етнічність» уживаються в наукових джерелах як синоніми, що потребує уточнення. У зв'язку з цим Д. В. Даєн, посилаючись на працю О. Л. Романової, зазначає, що категорія етнічності є, в першу чергу, соціологічною й має відношення до етнічної приналежності людини за сукупністю об'єктивних ознак: етнічною приналежністю батьків, місцем народження, мовою тощо. Натомість «етнічна ідентичність» – психологічна категорія, як зазначалося вище, – складова соціальної ідентичності особистості [3]. Найбільш узагальнено поняття етнічності у зв'язку з поняттям ідентичності обґрунтовується в роботі Н. В. Кокшарова «Етнічність. Етнос. Нація. Націоналізм»: «Етнічність – широко використовувана в науці категорія, що позначає існування культурно-відмінних (етнічних) груп і форм ідентичності» [8]. Дослідник виділяє два рівні етнічності – особистісний і груповий. Особистісний рівень етнічності – це ототожнення індивіда зі своїм етносом, реалізація себе в цьому етносі (у такому значенні, на нашу думку, поняття «етнічність» можна розглядати як синонімічне поняттю «етнічна ідентичність індивіда»). Груповий рівень етнічності – це власне етнічна спільність (по-перше, сукупність ознак, притаманних певному етносу, а по-друге, усвідомлення людською спільнотою своєї спільності й відмінності від інших подібних спільнот. В останньому (2-му) значенні поняття етнічність

є синонімом до поняття «етнічна самосвідомість» і співвідноситься з колективною ідентичністю. Між етнічністю як сукупністю ознак групи й етнічністю як проявом ідентичності існує зв'язок: наявність у тієї чи іншої етнічної спільноти певного комплексу ознак сприяє усвідомленню членами цієї групи своєї колективної ідентичності.

У межах культурологічних досліджень поняття ідентичності можна розглянути з допомогою певних культурних моделей у різних типологічних парадигмах. За А. Кребером та Т. Парсонсом культурні моделі – це деякі абстракції, які дають можливість виявити всі елементи культури в єдності (політичний устрій, одяг, їжу, твори мистецтва, технологію будівництва жител та ін.). Поведінка та продукти діяльності людей зумовлюються типами цінностей, ідей і інших символічних систем як чинників, що створюються і передаються у цих моделях. Соціальні норми таких моделей містять у собі (за Соковкіним) форму одноманітності вчинків, виключення інших варіантів поведінки, модель очікуваної поведінки (ідеал) й оцінку поведінки осіб, що відхиляються від норми.

За допомогою методу типології, тобто упорядкованого висвітлення багатоманітних і різнобарвних явищ (що дає можливість виявити найбільш загальні і найбільш істотні характеристики, ознаки, сторони людини, виокремлює й поєднує типи людей на основі узагальненої ідеальної моделі), можна простежити, як формуються ідентичності в межах певних культурних типів – за територіальним розташуванням (таласократичним, телурократичним), гендерним (фемінним, маскуліним), релігійним тощо.

Так, ідеальна культурна модель, де за основу взято географічне розташування держави на континенті (К. Шмітт, Є. Зарудний, С. Дацюк, В. Грановський), може бути представлена двома типами: таласократичним і телурократичним.

Для ідентичності, сформованої в межах телурократичної моделі, притаманна поведінка, пов'язана з осілістю, фіксованістю простору, консерватизмом, суворими юридичні нормами, яким підпорядковуються великі об'єднання людей – роди, племена, народи, держави, імперії. Твердість суші культурно втілюється у твердості етики та стійкості соціальних традицій. Для цього типу характерні наявність потужного впливу ідеології (найчастіше месіанської), якій належить системоутворююча роль, репресивний характер колективістської етики, ієрархічність соціальної організації [4; 2].

Ідентичність, сформована у межах таласократичної моделі, – це зарахування себе до групи, де домінують динамічність, раціональ-

ний характер, можливість несистемного об'єднання. Пріоритетним тут є кочівництво (особливо мореплавання), торгівля, дух індивідуального підприємництва. Найвищою цінністю в таких групах є індивідум, як найбільш рухома частина колективу. При цьому етичні та юридичні норми розмиваються, стають відносними і рухливими. Для цього типу характерний швидкий розвиток, легка зміна зовнішніх культурних ознак, при збереженні незмінної лише внутрішньої загальної настанови.

Що стосується України, то визначення самоідентичності українців (чи окремих груп із різних географічних регіонів України) у цій типологічній парадигмі, може розв'язати низку нагальних питань сьогодення. На думку фахівців Агентства гуманітарних технологій, тут відбувається повільне усвідомлення і поступовий рух у напрямку таласократії. Вона займає свої старі історичні позиції ще часів Київської Русі. Ідентифікація Київської Русі як таласократії пов'язана з культурним впливом Греції та Візантії – класичних таласократичних (морських, демократичних) держав. Більш пізній політичний вплив Росії був суто континентальним.

Ідентичність у межах гендерної моделі представлена фемінним та маскуліним типом, що, на думку І. Л. Когана, встановлюється за допомогою аналізу тих ціннісних орієнтацій, які можна спостерігати в конкретних історичних діях суспільства, в ідеальних типах культури, у ставленні до сфери священного і влади.

У межах маскуліної ідентичності діє етика панування / домінування, що містить ціннісно-нормативну оцінку поведінки, мислення і почуття, створюючи внутрішні межі використання сили та аксіологічні механізми, що обґрунтовують таке самообмеження індивіда, наприклад, у понятті служіння як захисту. Етика підпорядкування може виправдати себе і свого носія через цінності любові, турботи, служіння як поваги чи культу. Маскулінна система значень розподіляє смислові ролі й архетипи взаємодії: роль цілого може належати тільки трансцендентній абсолютній цінності, природа і суспільство є лише частинами цього цілого [7].

Фемінний тип ідентичності характеризується системою значень, у якій роль центру відіграють фемінні гасла «свобода і рівність», тобто гуманістична традиція. Людина сприймається як основна, навіть як абсолютна цінність, традиція і сфера священного покликані лише забезпечити гідне життя пересічної людини. Це віднесення себе до групи, де домінують динамічність, раціональний характер, можливість несистемного об'єднання.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що ідентичність – складне багаторівневе поняття, сутність якого розкривається на міждисциплінарному рівні.

Література:

1. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н. Антонова // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 131–143.
2. Антонова Н. В. Интеграционная модель исследования идентичности в контексте интернет-коммуникации / Н. Антонова, М. Одинцова // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М. А. Шолохова. Педагогика и психология. – Выпуск № 2. – 2010. – С. 5–16.
3. Даен Д. В. Этническая идентичность в контексте развития национально-культурных объединений / Д. Даен : диссертация... кандидата социологических наук : 22.00.06. – Саратов, 2003. – 160 с.
4. Дацюк С. Украина: евразийство и атлантизм [Электронный ресурс] / Дацюк С., Грановский В. – Режим доступа : http://xyz.org.ua/discussion/atlantism_eurasia.html.
5. Жичкина А. Е. Социально-психологические аспекты общения в Интернете [Электронный ресурс] / А. Жичкина. – Режим доступа : <http://flogiston.df.ru/projects/articles/refmf.shtml>.
6. Иванова Н. Л. Самоопределение личности в бизнесе: проблемы и модели исследования [Электронный ресурс] / М. – Ярославль : МАПН, Аспект-Пресс, 2008. – Режим доступа: <http://www.vashpsiholog.info/psihologiya/17331-samoopredelenie-lichnosti-v-biznese-problemy-i-modeli-issledovaniya.html>.
7. Коган Л. И. Гендерная культурология: культура пола и пол культуры [Электронный ресурс] / Л. И. Коган. – Режим доступа: <http://nashaucheba.ru>.
8. Кокшаров Н. В. Этничность. Этнос. Нация. Национализм [Электронный ресурс] / Н. В. Кокшаров. – Режим доступа : <http://credonew.ru/content/view/305/54>.
9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон ; пер. с англ. ; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.